

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.-Dec. 2023

☆ ڈاکٹر یسری سکندر

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2023ء، مسلسل شمارہ 7

LANGUAGE & PUNJABI LANGUAGE**زبان تے پنجابی زبان****Abstract**

The language is one of the great blessings which makes mankind able not only to communicate, express ideas, thoughts, feelings and emotions among themselves but also preserve knowledge, experience to next generations. There are more than seven thousand languages being spoken in the world. Punjabi is the tenth largest language among. Millions of people speak punjabi all over the world. It is almost five thousand years old language with a rich and great literature with huge stature Punjabi is deprived of respect that it deserves. Language transfers knowledge, experience and intellectual legacy to next generations. To vanish it actually means that the nation vanish. Punjabi language is also in a state of competition with other languages. Punjabi speakers are leaving punjabi day by day. Punjabis should

speak tongue with confidence and pride. It should teach at all levels in educational institutions. It should promote and protect at government level. The most important awareness of need to promote and protect the punjabi language.

Keywords: Punjabi, Confidence, Language, Communicate, Emotion

رب کریم دیاں عطا کردہ نعمتاں وچوں وڈی نعمت زبان اے۔ زبان سماجی عطیہ اے جیہڑا ویلے دے نال اک پیڑھی توں دوجی پیڑھی ٹردا اے ایسے پاروں زبان انسان دیاں چکھلیاں تے موجودہ نسلاں دا انمول سرمایہ تے میراث اے۔ انسانی جذبیاں، احساساں تے خیالاں دے اظہار دا وسیلہ اے۔ ایہدے راہیں دنیا وچ وسدے لوک اپنیاں لوڑاں، سماجی رشتیاں، مذہبی تے اخلاقی فرضاں، سیاسی گتھاں، معاشی مسئلیاں، قانونی تے ادبی معاملیاں دے نال نال لین دین دے معاملیاں نوں مکان وچ کامیاب ہوندے نیں۔ انسانی حیاتی وچ زبان دا عمل دخل انج اہم اے جتاں ٹرنا پھرنا یاں ساہ لینا۔ انسان دی ایہو بلاغی طاقت اڈا وڈا روپ وٹ کے انسانی حیاتی دے ثقافتی، نفسیاتی، سماجی، علمی تے قومی تقاضیاں تے لوڑاں نوں پورا کردی دکھالی دیندی اے۔ انسانی حیاتی دی مادی، روحانی تے ترقی پسند زندگی زبان راہیں ممکن اے۔ ذہنی افکار نوں جدوں زبان لکھی تے انسان نے غاراں توں نکل کے چن تیکر دے سفر نوں سوکھالا بنا لیا۔ زبان مخصوص قوم تے علاقے دی پچھان تے مان اے۔ ایہدے توں جغرافیہاں حدوں دا وی تھوہ پتہ لگدا اے کیہڑی زبان کدوں، کتھے تے کیہڑے علاقیاں وچ وسدے وسنیکاں دی زبان تے بولڑی وچ بدل دی کتھوں جمی تے اوہنے کیہڑی بولڑی نوں جنم دتا۔ زبان تے بولی دا تعلق لازم تے ملزوم والا اے۔ بولی زبان توں ای پھٹدی اے تے زبان توں ای مونہہ مہاندر ا بناندی اے ہر ملک تے قوم دی اپنی قومی زبان تے بولڑیاں نیں جنہاں راہیں اوہ اپنا اظہار تے سوچ دی ترسیل ممکن بنان دا آہر کردا اے۔ زبان تے بولی بارے جدید نظریے موجب دونوں اک مک نیں ایناں وچ کوئی بوہتا فرق نہیں۔ Por Mario دے نیڑے:

”درحقیقت زبان اور بولی میں کوئی بنیادی فرق نہیں۔“ (1)

زبان دیاں ذیلی بولیاں تھوڑے بوہتے انحراف نال موجود رہندیاں نیں۔ زبان کسے وڈے علاقے، قوم،

گروہ، معاشرے تے ملک دی عکاس ہوندی اے جنہوں دو جیاں بولیاں توں ودھ استحقاق حاصل ہوندا اے۔ وڈے اکھ یا قوم دی اگوائی کردی اے جد کہ بولی داخل وقوع ایہدی نسبت چھوٹے علاقے یا طبقے دی حد تیکر ہوندا اے گل دا موزوں ترین جواب اے کہ:

”ایسا نظام نطق جس میں ادب تخلیق کیا جاسکے وہ زبان ہے اور جس میں

اڈنی مواد تخلیق نہ کیا گیا ہو یا بہت کم تخلیق کیا گیا ہو وہ بولی ہے۔“ (2)

ہن تیکر ہون والی کھوج موجب دنیا وچ ست (7) ہزار دے نیڑے تیزے زباناں بولیاں جان دیاں نین۔ ایہناں وچوں اک وڈی زبان پنجابی اے جیہڑی اج کل دی جمی زبان نہیں سکوں 5 ہزار ورھیاں بدھی قدم پچھو کڑ رکھن والی زبان اے۔ دنیا وچ ایہد بولیاں جان والیاں زباناں وچوں 10 دسواں نمبر اے جیہدے بولن والے پوری دنیا وچ کھلے نیں۔ ہزاراں ورھیاں دا پچھو کڑ رکھن والی ایہہ زبان اج وی لکھاں نہیں کروڑاں لوکاں دے جذبیاں دی زبان بن کے ابلاغ دا ذریعہ بنی جتھے ایہہ جمی جہاں دے ابلاغ دا ذریعہ بنی اج اوہی ایہوں آدرتے مان توں وانجھ رہے نیں۔ زبان نوں نن دیا جا رہیا اے۔ ہنیا اجڈتے جاہلاں دی زبان دا مہنا مارا یا جاندا اے۔ گاہلاں کڈھن والیاں دی زبان کہہ کہہ دھتکارا یا جاندا اے۔ دنیا وچ ہر زبان وچ گاہل کڈھی جاندی اے کسے دوجی زبان وچ اوس علاقے دا اُجڈ گل نہیں کردا؟ فیہ پنجابی زبان دے حصے وچ ایہہ بے عزتی کیوں اے۔ دنیا وچ سب توں ودھ پنجابی زبان پاکستان وچ صوبہ پنجاب و اسی بولدے نیں اج وی ایس دھرتی تے اینوں سرکاری آدرتے مان نصیب نہیں ہو یا دھرو ایہہ کہ ایہدے اپنے وی ایہدے توں مونہہ موڑن دی راہ لہدے نیں۔ مورکھ و ساری بیٹھے نیں کہ:

اپنے دلیس وچ اپنی بولی اپناں بول بلائیے

پرائی بولی لکھ اپنایے مڑنا اہل کہا یے

بولی جیوندی، دلیس جیوندا، بولی والے جیوندے

بول جہاں دا اُچا ہووے کسے اگے نہیں نیوندے (3)

بد قسمتی نال پنجابی نال دھر کرن والیاں اینوں جاہلاں، اُجڈاں تے ان پڑھ لوکاں دی زبان ثابت کرن لئی کوئی حیلہ نہیں چھڈیا۔ انگریز سامراج نے اپنیاں شاطر چالاں چل کے آزاد ملک وچ وی انکھی پنجابیاں توں اجیہا بدلہ لتا اے کہ اوہناں توں اوہناں دی انکھ کھون لئی اوہناں نوں دھرتی اُتے ای بے زبان کرن واسطے پنجابی زبان نوں

پھڑکا دتا۔ پنجاب و اسیاں آپے انگریز دے لائے بیجاں نوں جوان کر کے اپنیاں جڑاں وڈھن دا پر بندھ کیتا اے۔ پاکستان بنن باہجھ دو بے صوبیاں وانگ پنجابی حق نہیں لے سکے۔ پنجاب وچ اک اجیہا سکول نہیں جتھے مادری زبان راہیں تعلیم دین دار و اج عام ہوئے بالاں تے وڈیاں دے دلاں وچ ڈر موجود اے کہ پنجابی پڑھ کے کیهڑی افسری لہھے گی ایہہ اوہو فکر اے جس نوں اج توں تقریباً پونے دو سو سال پہلاں انگریزاں ساڈے وڈو ڈیریاں نوں بھگیایا سی۔ آزاد ملک وچ رہندیاں اک خوف اے جہدی وجہ نفسیات نال کھیڈن پاروں دلاں وچ خوت اے کہ پنجابی بولن تے پڑھن نال ترقی دے بند ہو جان گے۔ پنجاب دے دھرتی جائیاں وچ ایہہ جذبہ اگھیڑن دی لوڑ اے کہ کوئی زبان وڈی یاں چھوٹی نہیں سگوں سوچ دی اڈاری تے شعور دی ترہہ ہمیش ترقی دی راہ کھولدی اے انگریزی یاں دو جیاں زبانان دا بول بالا نہیں سی تے کیہ لوکاں ترقی نہ کیتی مادری زبانان راہیں دنیا ترقی دے سفر تے ٹر نہیں سکدی۔ چین، جاپان، کوریا، فرانس، روس، جرمنی تے کئی ہور ایہیہ ملک سوچ تے سٹ مارن لئی کافی نیں جہاں اپنیاں زبانان راہیں تعلیم ول دھیان دتا تے اج اچ کوئی تے نیں۔ دو جیاں زبانان سکھنا کوئی بھیرٹی گل نہیں پر اپنی زبان و سار کے دو جیاں زبانان نوں اہمیت دتی جاوے دنیا وچ اج تاں ہزاراں تہذیبیاں پھٹیاں تے اوہناں دا وسیاں کئی واری اجڑیا وی طاقت ورتوں طاقت و رزوال دا مونہہ ڈٹھا۔ دنیا وچ کئی زبانان متروک ہون ول پیر پٹ دیاں دکھالی دیندیاں نیں ایناں نوں بولن تے سمجھن والے ایناں توں مونہہ موڑی کھلوتے نیں دو جیاں زبانان نوں اہمیت دین پاروں ماں بولی نوں دلوں و سار رہے نیں۔ مغربی پنجاب وچ پنجابی نال دھرو کیتا جا رہیا اے بین الاقوامی تے قومی زبان نوں سکھنا بولنا بھیر نہیں پر مادری زبان توں پلا چھڈنا چنگی یاں سلاہن جوگ گل نہیں:

اُردو، انگریزی، ہندی پڑھ بھانویں ایدھے وچ گھاٹا کسے آن کوئی نہیں

بولی اپنی وی قائم رکھ نالے ایدھے نال گھٹ دی تیری شان کوئی نہیں

بولی اپنی نوں کدی کسے ویلے چھڈن لئی تیار حیواں کوئی نہیں

تے توں اپنی بولیوں بھج ناں اے تیرے جیہا نادان انسان کوئی نہیں (4)

سوچ بدلن دی لوڑ اے موں بولی نوں آدرتے مان دتا جائے دنیا وچ مان تران لئی سوچ اُتے لگے چندرے کھلونے پین گے۔ تقلید کرن یاں مکھی اُتے مکھن مارن دی تھاں فکر تے شعور دی بیداری ات ضروری اے۔ دو جیاں زبانان وانگ ماں بولی دی قدر منزلت و دھان لئی پہلاں زبان اُتے مان کرنا لازم اے۔ جیویں وڈو وڈیکے کردے

آئے۔ صوفیاں تے سنتاں جیویں اُچی سوچ تے فکر دی جوت پنجابی زبان راہیں جگائی۔ موجودہ دور وچ صوفیاں دے بول تے شعر معرفت تے آفاقیت دے درجے تے کھلو تے نیں اوہناں زبان نوں کنڈھ نہیں دکھائی۔ سگوں اُچی سوچ تے سیانف بھریاں گلاں راہیں زبان نوں امر کردتا ہن اج دی لوکائی دافرض اے کہ ماں بولی دی مانتا تے آدرنوں ودھان دا پر بندھ کرے۔

میری جدی زبان ہے پنجابی
 مینوں مان ہے ایس زبان اُتے
 جناں شکر کراں اوہناں تھوڑا اے
 مینوں ایس اُچے ربی دان اُتے (5)

زبان یاں زبانوں دے زندہ رہن دی سب توں وڈی شرط ایہناں دا پرچلت رہنا اے۔ مان کرن والیاں دا جیوندا ہونا ایہنوں ورتنا ایہدی بقاء لئی ات ضروری اے۔ دنیا دیاں کئی زبانوں قدامت دا مونہہ بولدا اثبوت نیں ایہ کیویں ٹریاں سدھاتے سوکھا جواب اے کہ ایہناں دے بولن والیاں اپنیاں زبانوں نوں ویلے دے بدلاء موجب ڈھالن دافن سکھ لیا۔ وقتی رد و بدل نوں ویلے دیاں لوڑاں موجب قبولیا گیا۔ جامد ہو جانا مک جان دے برابرے جیہڑیاں زبانوں پرانے ویلے دے اصول ضابطیاں تے قید دیاں پابندیاں وچ جکڑیاں رہیاں اوہناں نوں جمود لگ گیا تے ودھنا پھلنا رُک گیا۔ جیہڑی زبان یاں زبانوں ویلے موجب ڈھل دیاں رہیاں ضروری رد و بدل تے انحراف کردیاں رہیاں اوہناں دے بولن تے سمجھن والیاں دی تعداد وچ دن بدن وادھا ہوندا گیا۔ پنجابی زبان نوں لسانیات دے اصولاں اُتے پرکھیاں چٹے دن وانگ واضح اے کہ پنجابی زبان نے پچھلے پنج ہزار ورہیاں وچ اپنے آپ نوں مرن نہیں دتا ویلے دے بدلاء وے تے ہون والے انحرافاں نوں قبول دی رہی پر اپنی اصل نوں وگڑن نہیں دتا بھانویں اینوں سرکاری سرپرستی حاصل نہ ہوئی پر اپنے آپ نوں اج وی جیوندیاں رکھی اے۔ ایہہ ایہی پکیائی دا ثبوت تے آدرے۔ کسے زبان دا شیشہ اوس زبان وچ رچیا ادب اے۔ پنجابی زبان دے ادب اُتے جہات پائیاں صاف ظاہر اے کہ زبان دے بولن والے ذہنی تے شعوری لحاظناں معراج تے نیں کجھ عقل دے انھے زبان نوں اُجڈاں تے جاہلاں دی زبان ثابت کرن تے تلے تے نیں پرنا کام نیں۔ محمد ساجد خا کوئی آکھدے نیں کہ:

”انسانی معاشرے میں ادب کی اہمیت نونہال کے لیے پانی کی مانند ہے۔“

قبیلہ بنی نوع انسان کے بہترین اذہان ادب تخلیق کرتے ہیں اور ادب کی ترویج و اشاعت کی واحد بیساکھی زبان ہی ہے حتیٰ کہ بہترین ادب کی تخلیق کے لیے بعض اوقات تعلیم کی شرط بھی غیر موثر ہو جاتی ہے۔ اس آسمان نے کتنے ہی ایسے لوگ دیکھے جو مکتب و مدرسہ کے راستہ سے نابلد مگر انسانیت کے لیے راستہ نمایاں کرا بھرے لیکن زبان کی غیر موجودگی میں ادب کی تخلیق قطعاً ناممکن ہے۔ حتیٰ کہ ایک عام انسان کی قابلیت اس کی زبان دانی میں پوشیدہ ہے۔“ (6)

زبان دی پرکھ پاروں زبان خلا و بچ نہیں جمی سی زبان دا جنم حالات موجب اپنے آپ نوں ڈھال کے نوں توں نواں روپ گھڑنا، زبان دے رد و بدل تے انحراف توں نوں نواں بولیاں تے زبانوں دا جنم لینا جاری و ساری اے۔ ویلے دے بدلاتے حالات پٹھ زبانوں وچ ٹٹ بھج دا سلسلہ جاری اے۔ ٹٹ بھج پاروں کئی زبانوں متروک ہو جانیاں تے کجھ جدیدیت دا بانا پالیندیاں نیں۔ زبانوں دی تراش خراش تے کٹ کٹائی اوہناں نوں سڈول بنن وچ کامیاب کر دالے کیوں جے کسے وی زبان نوں موت اوہدوں ای آوندی اے جدوں اوہدے بولن والے اوس نوں چھڈ دین یاں بولن والے ای دنیا توں ناپید ہو جان۔ اشرف کمال لکھدے نیں کہ:

”زبان کا بولنے والوں سے تعلق منقطع ہوا نہیں کہ جمود آیا اور ٹھہری“۔ (7)

زبان دی ناگزیر اہمیت پاروں ہر ملک تے قوم اپنی زبان دی نگہداشت، ودھاتے ترقی لئی کئی شعبے قائم کر چکی اے۔ زبانوں نہ صرف اداریاں سگوں لوکاں دی انفرادی کوشش تے ریاضت پاروں پھیلدیاں تے پھلدیاں نیں۔ زبان معاشرتی فعلیت داناں اے انسان معاشرت پسند تے رل مل کے رہن والا جاندار اے جیہڑا اک دو جے دے دکھ سکھ نوں محسوس وی کر دالے تے دکھ درد وچ آسراوی دیندا اے۔ معاشرت پسندی لوکاں نوں اچھی زبان سکھن تے اپنان اُتے مجبور کر دی اے جس پاروں اوہ لفظاں راہیں مدعا دوجیاں تیکر اپڑان وچ کامیاب ہوں۔ زبان انسان دی مڈھلی لوڑ اے جنوں انسان توں دکھ کر دتا جاوے تے اوہ صدیاں نہیں ہزاراں کروڑاں ورہے دور چلا جائیگا۔ زبان تے زبان دے علم دی اہمیت وی کسے طور گھٹ نہیں پراہیہ انسانی حیاتی دی ترقی وچ کلیدی کردار دی حامل اے۔ پنجابیاں نوں ویلے سرسرت سنبھالنی چاہیدی اے تے اپنی زبان نوں مان دین لئی پہل گھر

توں کرنی چاہیدی اے پر ایساں آساں یاں دو جیاں دے آسریاں تے نہیں رہنا چاہیدا فقیر محمد فقیر دا آکھنا اے کہ:

بندگیاں دے پر نے بن دے کھاندے وچِ خدائی
ساؤ عمر ولیا جن لگے، دیہن سراں دی سائی
دھرگ اوہناں دا جیوناں جہاں رکھی آس پرائی
پٹھے راہواں ، ملے نہ منزل ، بے راہو، بے چالو!

آزاد و اوئے آزاد ولے سُر تو، سرت سنبھالو! (8)

پنجاب و اسیاں نوں ہوش دے نہوں لے لینے چاہیدے نیں اپنی بولی اُتے مان کرن توں سوا چارہ وی نہیں
ایہدی وڈی مثال بنگلہ دیش اے جیہدی ترقی چھیتی ممکن ہو سکی کیوں جے اوہناں ماں بولی اُتے مان تے انحصار کیتا۔
پنجابیاں نوں پک کر لینا چاہیدا اے کہ ماں بولی توں اکھاں میٹن دا مطلب اپنی ہوند مکاؤنا اے ماں بولی کسے قوم،
قبیلے، گروہ یاں وسیب دی رگ رگ وچ سموائی ہوندی اے جس قوم دی ماں بولی مک جائے اوہ قوم اپنی موت آپ مر
جاندی اے سب توں پہلاں پنجاب و اسیاں ایہنوں عزت دینی ہووے گی۔ پنجابی بولدیاں اپنا آپ نہیں سمجھنا
چاہیدا تے ناں ای زبان دی بے قدری کرنی چاہیدی اے۔ گھر بارتے آپسی معاملیاں دے دوران ایہد اورتا واکرن
دے نال نال صوبائی معاملے طے کرن دوران وی مادری زبان دے ورتاؤ اے اُتے زور دینا چاہیدا اے حکومتی سطح
اُتے وی ایہہ آواز چارنی چاہیدی اے کہ بالائے نوں مڈھلی تعلیم ماں بولی راہیں دین دا پر بندھ کیتا جاوے۔ سوشل
میڈیا دے دور وچ پنجابی لئی آواز چکن وچ کوئی عار محسوس نہیں کرنا چاہیدا۔ یونیورسٹیاں تے کالجوں وچ سیمینار تے
کانفرنساں کروان دے نال نال ایجیے پروگرام تے ڈاکومینٹریاں وی ریڈیو تے ٹی وی راہیں وسیب تے زبان دی
چچویں ترجمانی ہونی چاہیدی۔ کیوں جے ماں بولی ہی ثقافتی خزانیاں نوں سانہہ کے رکھن دا کامیاب ذریعہ اے۔ زبان
پاروں ای کسی وسیب تے لوک رنگاں دی سچھی چتر کاری الیکڈے نیں۔ ماں بولی ہی اصل معنی وچ کسے ثقافت نوں
بیانن دی طاقت رکھدی اے کیوں جے کسے دوجی زبان وچ اوہ لوچ سوز تے مٹھاس موجود نہیں جیہڑی وسیب دی
ڈونگھیاں دے نال عکاسی کر سکے۔ استاد دامن نے بڑے سوہنے ڈھنگ نال اپنے شعراں وچ عکاسی کیتی اے:

اردو دا میں دُوکھی نہیں تے دشمن نہیں، انگریزی دا

چکھدے او میرے دل دی بولی ہاں جی ہاں، پنجابی اے

ہاں جی ہاں، پنجابی اے (9)

پنجابی زبان وچ اوہ ساریاں خوبیاں موجود نیں جیہڑیاں اج وی ایہنوں 7 ہزار زباناں وچ دسویں نمبر اُتے کھلارے کھلوتی اے جے کمی اے اوہ زبان وچ نہیں اندر دی اے کہ اپنی زبان نوں اوہدی جنم بھومی اُتے کیوں آدر تے مان دینا اے تے کیوں فخر دے نال بولنا اے۔ پنجابی زبان نال پیار کرن والیاں دی کوئی گھاٹ نہیں چھیتی مادری زبان اوہ آدر تے سلاہنا کھٹے گی جیہدی ایہہ حقدار اے۔

حوالے

1. Faiza Butt, Urdu may Lassani Tahqeeq, Lahore: Magrabi Pakistan Urdu Academi, 2017, Pg. 87
2. Ibid, Pg. 34
3. Hakeem Nasir, Amnu Boli ?Apna Asslah, Lahore: Punjabi Adabi League, 1970, Pg.
4. Ibid, Pg. 33
5. Ibid, Pg. 63
6. Muhammad Sajid Khakwani, Urdu Zuban, Pasaymanzer-o-Pashe Manzer, Karachi: Mahnama Qomi Zuban, 2000, Pg. 58
7. Ashraf Kamal, Lassaniyat, Zuban or Rasmul Khat, Faisalabad: Masaal Publishers Ameenpura Bazar, 2012, Pg. 36
8. Dr. Faqir Muhammad Faqir, Diway Thalay, Tarteeb Kar, Muhammad Junaid Akram, Lahore: Bazmay Faqir, 2007, Pg. 35
9. Tanvir Zahoor, Ustad Daman, Hayati, Shairi tay Wachar, Lahore: Sachal Studio, 23A Waris Road, 2009, Pg. 179